

MAQOMNING OG‘ZAKI AN‘ANADA YASHAB QOLISH MEXANIZMI

“Shahrisabz” davlat muzey qo‘riqxonasi

Ilmiy kotibi **Yulduz Sa‘dullayeva**

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada maqom san‘atining asrlar davomida yozma notaga to‘liq tayanmagan holda og‘zaki an‘ana orqali yashab kelish mexanizmlari ilmiy-tahliliy yondashuv asosida o‘rganiladi. Maqomning og‘zaki uzatilishida ijrochining xotirasi, musiqiy tafakkuri, ustoz–shogird tizimi, ijtimoiy-madaniy muhit va ritual omillarning roli yoritiladi. Shuningdek, maqomning barqarorligi va o‘zgaruvchanligi o‘rtasidagi muvozanat masalasi ham tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: maqom, og‘zaki an‘ana, ustoz-shogird, musiqiy xotira, ijro maktabi, an‘anaviy musiqa

АННОТАЦИЯ: В статье рассматриваются механизмы сохранения и передачи макомного искусства в устной традиции без опоры на полную нотную фиксацию. Анализируется роль музыкальной памяти исполнителя, системы «устоз–шогирд», культурной среды и ритуального контекста. Особое внимание уделяется соотношению устойчивости и изменчивости макома как живой традиции.

Ключевые слова: маком, устная традиция, музыкальная память, система ученичества, исполнительская школа

ANNOTATION: This article analyzes the mechanisms through which maqom music has survived for centuries within an oral tradition, largely independent of written notation. The study focuses on the role of musical memory, the master–apprentice system, cultural environment, and ritual context in preserving maqom. The balance between stability and variability as a key feature of maqom tradition is also explored.

Keywords: *maqom, oral tradition, musical memory, master-apprentice system, traditional music*

O'zbek xalqi mumtoz musiqa san'ati juda qadim, rang-barang va o'ziga xos an'analarga ega. Bizgacha yetib kelgan uning jonli mahsullari shaklan va usluban boy, badiiy ila falsafiy mazmuni ko'rkam bo'lib, xilma-xil ijroviy talqinlarda hamon baralla namoyon etilayotgani quvonarli hol, albatta. Maqom san'ati Sharq musiqiy tafakkurining eng murakkab va chuqur qatlamlaridan biri hisoblanadi. Uning o'ziga xos jihati shundaki, maqom asrlar davomida asosan og'zaki an'ana orqali yashab kelgan. Bu holat, bir qarashda, san'atning yo'qolib ketish xavfini kuchaytirgandek tuyulsa-da, amalda maqom aynan shu og'zaki mexanizm tufayli o'z hayotiyligini saqlab qoldi.

«Maqom» arab tilidagi «maqam» so'zidan olingan bo'lib, lug'aviy jihatdan «joy», «makon», «o'rin» kabi ma'nolarni anglatadi. Yaqin va O'rta Sharq xalqlari an'anaviy musiqa san'ati manzarasida u asosiy tushunchalaridan biriga aylangan. Arab tilli xalqlarda yetakchi musiqiy ijod navi maqam deb yuritilgan holda, unga turdosh va nomdosh bo'lgan o'zlarining milliy mumtoz janrlarini o'zbeklar va tojiklar maqom, uyg'urlar muqom, turkmanlar mukam, turklar makam, ozariylar mug'om, forslar o'z tiliga o'girib, dastgoh deya talaffuz etib keladi. Dastavval «maqom» so'zi musiqada shakl, janr, asar ma'nolarida emas, balki muayyan balandlikka ega bo'lgan tovushni hosil etuvchi joy, o'rin, deb tushunilgani ma'lum. Ya'ni u ko'rsatish va belgilash uchun qulay bo'lgan torli cholg'uning dastasidagi barmoq bilan bosiladigan «to'siq», «parda» ma'nosini anglatgan.

Mumtoz musiqa ijodiyoti ila ijrochiligi rivojlanib, ilmiy-nazariy bilimlar ham boyishi natijasida ushbu atamaning ma'no va mazmun doirasi ham kengayib boradi. Yangi-yangi tushunchalar mantiqan bir-biriga bog'langan bo'lsa-da, voqelikning har xil qirralarini o'sha tanish so'z bilan ifodalash odati o'zgarmagan ko'rinad. Zamonaviy ilmiy qarashlar ko'pincha yozma notani musiqaning asosiy saqlovchisi sifatida talqin qiladi. Ammo maqom tajribasi shuni

ko'rsatadiki, yozma tizimdan tashqari ham musiqani avloddan avlodga yetkazuvchi kuchli mexanizmlar mavjud. Ushbu maqolada ana shu mexanizmlar tahlil qilinadi.

Og'zaki an'ana — bu bilim, tajriba va san'atning yozma shaklsiz, bevosita inson xotirasi va amaliyoti orqali uzatilish jarayonidir. Maqom san'atida og'zaki an'ana oddiy eslab qolish emas, balki musiqiy tafakkurni shakllantirish jarayonidir.

Maqom: qat'iy yodlanadigan “matn” emas, balki doimiy ravishda qayta yaratiladigan musiqiy tizimdir. Shu sababli maqom ijrochisi faqat ijrochi emas, balki yaratuvchi hamdir. Maqomning og'zaki yashab qolishidagi eng muhim omil — bu musiqiy xotira. Bu oddiy eslab qolish emas, balki: lad tizimini sezish, ohangiy harakat mantiqini tushunish va ritmik va uslubiy qonuniyatlarni ichki idrok etishdir.

Maqom xotirasi uch qatlamdan iborat:

1. Struktural xotira – maqom bo'limlari va tartibi
2. Emotsional xotira – maqom kayfiyati va ruhiy holati
3. Ijodiy xotira – improvizatsiyaga tayyorlik

Ana shu uch qatlam uyg'unligi maqomni “tirik” san'atga aylantiradi.

Maqomning asrlar davomida saqlanib kelishida ustoz–shogird tizimi markaziy o'rin tutadi. Bu tizimda bilim: yozib olinmaydi, balki kuzatish, taqlid va takror orqali singdiriladi. Ustoz faqat kuy o'rgatmaydi, balki maqomga munosabatni ham shakllantiradi. Shogird esa passiv qabul qiluvchi emas balki faol o'zlashtiruvchi sifatida shakllanadi

Og'zaki an'ana doirasida maqom hech qachon mutlaqo bir xil ijro etilmaydi. Har bir ijrochi: o'z ovoz diapazoni, shaxsiy estetik didhamda ruhiy holati orqali maqomga ta'sir ko'rsatadi. Bu holat maqomni buzmaydi, aksincha uni yangilab turadi. Shu tariqa maqom muzey eksponati emas, balki yashovchi organizm sifatida mavjud bo'ladi,

Ritual kontekst maqomni eslab qolishni osonlashtirgan, chunki musiqa ma'lum vaziyat bilan bog'langan.

XX asrda maqomni nota orqali saqlashga urinishlar kuchaydi. Bu:

- bir tomondan, maqomni hujjatlashtirdi
- ikkinchi tomondan, uning improvizatsion tabiatini chekladi

Nota maqomning tashqi shaklini saqlaydi lekin ichki ruhini to'liq bera olmaydi

Bugungi kunda maqom og'zaki an'anasi: akademiklashuv, sahnalashtirish va standartlashtirish bosimiga uchramoqda

Bu jarayonlar maqomni saqlab qolayotgandek tuyulsada, uning tabiiy uzatilish mexanizmini zaiflashtirmoqda.

XULOSA

Maqomning og'zaki an'anada yashab qolishi tasodifiy jarayon emas. Bu musiqiy xotira, ustoz–shogird tizimi, ijrochining ijodiy erkinligi, ijtimoiy va ritual muhit

kabi omillarning murakkab uyg'unligi natijasidir. Aynan og'zaki an'ana maqomni qat'iy qolipdan saqlab, zamon bilan hamnafas bo'lishiga imkon bergan.

Shu bois maqomni asrash — uni muzlatish emas, balki tirik an'ana sifatida davom ettirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Fitrat A. *O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi*
2. Rajabiy Y. *Maqomlar*
3. Karimov A. *An'anaviy musiqa nazariyasi*